

алғанда кең таралған еді және мысалдарға қарағанда, **медресе, һәм** сөздері мен адам аттарының, мысалы, **Ғбдалле** сияқты, негізі араб сөздері, діни лексика элементтері болуы әсер еткен сынды. Мұндай ерекшеліктер бір-екі мысалмен бітпейді. Сонымен, ескі (шартты атау) төте жазудағы дыбыстардың таңбалануындағы ерекшеліктер: 1. Бірінші буында және екінші буында да *a* дыбысы жазылмайды: *хбр – хабар*, 2. Сөз басында **ы, і** анық естілетін сөздерде бұл дыбыстар түсіріліп жазылады: *нтымақ – ынтымақ, с - ис* т.б., 3. Бір буынды сөздердегі **ы** анық естілсе де, жазылмаған: *жл, жлқы – жылқы, мрза – мырза*; 5. Сөз ортасындағы **і, ы** дыбыстары анық естілетін болса да, аталған дыбыстар түсіріліп жазылған: *бөлм – бөлім, қатн – қатын, алгс – алғыс, Беркқара, орсча – орысча, жсгтер – жігіттер* т.б.; 6. Сөздің соңғы буынында анық естілсе де, **ы, і** дыбыстары таңбаланбаған: *ұрлқ-зорлқ – ұрлық-зорлық, болс-болыс* т.б.; 7. Сөздің соңындағы *ы,і* дыбыстары таңбаланған: *түрлі, мамдары – имамдары* т.б.; 8. Қосымшалар құрамында **ы,і** дыбыстары болса, түсіріліп жазылған: *жәрдемнң – жәрдемнің, көрсетб – көрсетіб, жатр – жатыр, иеснде – иесінде* т.б.; 9. Сөз басында **и** естілетін жерде де **и** түсіріліп жазылған: *мамдары – имамдары*; 10. Сөз басында **ө** естілетін сөздерде **ө** жазылмайды, егер сөз жіңішке айтылатын сөз болса, сөз басына дәйекше қойылады: *зі - өзі*; 11. Қазіргі кезде *уагда* түрінде дыбысталып, айтылатын сөздер **оғда** түрінде жазылған. **О** дыбысы сөздің бірінші буынында *отр* сынды сөздерде де жазылады.

Міне, «Қазақ» газетіндегі емлелік, грамматикалық ерекшеліктердің бір парасы осындай болып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Байтұрсынов А. Оқу құралы /усул сотие жолымен тәртіп етілген қазақша алифа/. І-ші кітап. Орынбор, 1912, 40-б.
- [2] «Қазақ» газеті, 1913, № 2, бас мақала.
- [3] Байтұрсынов А. Түрікшілдер құрылтайы// «Жаңа мектеп», 1926, №7-8, 45-б.
- [4] Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26.02.-06.03.1926 г. Стенографический отчет. Баку, 1926.
- [5] Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. - Алматы: Ана тілі, 1991. – 384 б.

МРНТИ16.21.65

М.М.Малбақов

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының
бас ғылыми қызметкері, ф.ғ.д., профессор
Алматы, Қазақстан

АРАБ-ПАРСЫ КІРМЕ СӨЗДЕРІ СӨЗДІГІНДЕГІ ТЫНЫС БЕЛГІЛЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫМ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Қазақ тілінің тарихи лексикасының құрамын зерделеу ісі – қазіргі

таңдағы маңызды шаруалардың біріне айналып отыр. Тарихи лексика құрамында түркі текті төл сөздермен қатар, байырғы лексикалық қорға енетін кірме сөздер құрамы кездеседі. Мақалада қазақ тілі тарихи лексикасының құрамына кіретін кірме сөздерді лексикографиялаудағы тыныс белгілерінің қызметі туралы сөз болады.

Тірек сөздер: лексикология, лексикография, түсіндірме сөздік, кірме сөздер сөздігі, лексикографиялау, тыныс белгілері.

М.М. Малбаков

Главный научный сотрудник отдела лексикологии Института языкознания имени
А. Байтұрсынова, д.филол.наук
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПУНКТУАЦИИ В СЛОВАРЕ АРАБО-ПЕРСИДСКИХ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ

Аннотация. Изучение состава исторической лексики казахского языка является одной из самых важных приоритетных задач в казахском языкознании. В исторической лексике казахского языка, помимо тюркских слов, существует целый пласт заимствованных слов. В данной статье исследуются функциональные особенности знаков препинания, применяемых в словаре заимствованных слов исторической лексики казахского языка.

Ключевые слова: лексикология, лексикография, толковый словарь, словарь заимствованных слов, лексикографирование, знаки препинания.

M.M. Malbakov

Chief Researcher of the Department of Lexicology, the Institute of Linguistics named
after A.Baitursynov, Doctor of philological sciences, professor
Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF USING PUNCTUATION IN THE DICTIONARY OF ARABIC- PERSIAN LOAN WORDS

Annotation. The study of the structure of the historical vocabulary of the Kazakh language is one of the most important priority tasks in Kazakh linguistics. In the historical vocabulary of the Kazakh language, in addition to the Turkic words, there is a whole layer of borrowed words. This article examines the functional features of punctuation marks used in the dictionary of borrowed words of the historical vocabulary of the Kazakh language.

Keywords: lexicology, lexicography, explanatory dictionary, dictionary of loan words, punctuation marks.

Сөздіктерде кенінен қолданылатын тыныс белгілері мен стильдік, этимологиялық, прагматикалық, терминологиялық т.б. шектеуші белгілер (рестриктивтер), біріншіден, лексикалық бірліктің тілдік жүйедегі орнын айқындауға қызмет ететін болса, екіншіден, сөздік бірлікті сөздіктің типологиялық және жанрлық ерекшеліктеріне,

дiттеген мақсаты мен мiндеттерiне, нысанына (аудиториясына), ашылуы кезделген параметрлер құрамына, бұлардан басқа да көптеген лексикографиялау шарттарына байланысты алуан түрлi қызмет атқарып келедi.

Өткен ХХ ғасырдың орта кезеңiнен бастап, 70-80 жылдарына дейiнгi, кеңес үкiметi кезеңiндегi одақтық лексикографияда құрастырылған сөздіктерде, шағын екiтiлдi аударма сөздіктерден бастап, үлкен түсiндiрме сөздіктерге шейiн, жалпы лексикографиялау практикасында сөзге қойылатын белгiлердiң бәрiн де стилдiк белгi қатарында қарастыру үрдiсi орын алған болатын. Сөздіктiң инструкцияларында сол кезеңдегi лексикографияда орныққан жiктемелерге сәйкес стилдiк белгiлердiң бес тобы қарастырылады: а) қолданылу реңкiн бiлдiретiн стилдiк белгiлер (**сөйл.**, **қарап.**, **түрп.**, **сып.**, **поэт.**); ә) қолданылу аясын көрсететiн стилдiк белгiлер (**ғылыми салалық терминдер**, **кiтаб.**, **фольк.**, **дiн.**, **миф.**); б) қолданылу уақытын көрсететiн стилдiк белгiлер (**ескi**, **тар.**, **жаңа**); в) қолданылу аймағын көрсететiн стилдiк белгiлер (**кәсiб.**, **диал.**, **жерг.**); г) сөздердiң экспрессивтi-эмоционалдык бояуын көрсететiн стилдiк белгiлер (**экспр.**, **эмоц.**). Бұл белгiлер түгелге жуық кiрме сөздер сөздігiнде де қолданылады.

Тыныс белгiлерiнiң лексикографиялық қызметi туралы ғылыми әдебиет көп емес. Оның себебi белгiлi – сөздіктегi мәтiндер де кәдiмгi баяндау стилiнде берiлетiн қарапайым хабарлы сөйлемдердiң құрылымы тәрiздi, одан көп ерекшеленбейдi. Алайда, әр қилы жанрлы сөздіктердiң өзiндiк ерекшелiктерiне байланысты тыныс белгiлерiнiң қолданымында аз-маз айырма болады. Мәселен, квадрат жақша, араб-парсы кiрме сөздерiнiң түсiндiрме сөздігiнде, негiзiнен кiрме лексиканың бастапқы немесе аралық тiлдегi түпкi нұсқасының тұлғасын, оның айтылымы мен жазылымын, мағыналық айырмашылық болған жағдайда мағынасын да ашып, айқын көрсету мақсатында қолданылады. Мысалы: **ДӘШТ** [ир. дәшт **تشد**]: **дәшті қыпшақ**. *Қытшақ даласы*; **ӘШҢАДУ** [ар. ашһаду Аллах **الله**]: **әшһаду Алла** з а т. д і н и. «Алла куә» (Аллаға куәлік етемін!) деген сөз. Сол пенде: «*Ә ш һ а д у Алла!*» - деп, берген куәлік, Иманның жайын айтар сонда барлық («Зұман періштенің сұрауы». М.Жүсіп, II-том, 2003); **АЗАЛ** (әзәл, әзел) [ар. азл **الزا**] з а т. көне. *Ерте заман; жазмыш*. Болған соң *ә з е л* тағдыр, әмірі солай, Тұз таттың біздің жақтан бес жыл ұдай (Шораяқтың Омары). Бұлардың тояты үйрек, қоңыр қаздан, *Ә з ә л д е* қырандығын арнап жазған. Қанаты жетілген соң жоғары ұшар, Табылмас төмен тарту Шаһбаздан (Ө.Тәңірбергенов).

Жоғарыда байқалып отырғандай, жай жақша (тік жақша) екі түрлі жағдайда қолданылып отыр. Бірінші – сөздік мақалада беріліп отырған басқы сөздің, атау сөздің тілімізде бірнеше фонетикалық немесе лексикалық варианттары болған жағдайда, олардың бәрін де кезек-кезегімен, жеке-жеке бере бермес үшін, яғни тавтологиядан құтылып, сөздіктегі орынды азайтып, үнемдеу үшін, осы тәсіл қолданылады. Ең басты, тірек вариант яғни әдеби нұсқа негізге алынады. Қосалқы варианттардың бәрі де (әзәл, әзел), жоғарыда көрсетілгендей, өздерінің мысалдарымен бірге осы әдеби вариантта беріледі. Екінші – дефинициялық бөлікте келтірілген анықтаманы түпкілікті айқындай түсу үшін, нақтылай түсу үшін қолданылады (ескерту: бұдан арғы жерде мысалдар негізгі анықтамалық бөліктен келтіріледі. Дәйектемелік, деректемелік бөліктегі материал келтірілмейді. Бұл – аталмыш материалдың көп орын алатындығына байланысты қабылданып отырған шешім): **АҚЫҚ** [ар. ғақиқ **عقيق**] з а т. м и н. **1. Асыл тас (рубин)**; **АҚЫРЗАМАН** [ар. ахрзаман **ان احرارخ**] з а т.

д і н и. 1. *Заманның ақыры (адамзат өмірінің ақыры); АҚЫРАП* [ар. ақраб *بقرع*] з а т. к ө н е. *Қазан айының ескіше (арабша) аты; АЗАМАТ* [ар. азамат *عظمطع*] з а т. 1. *Кәмелетке толған адам (жігіт); АЙУАНХАНА* [ир. айуанхане *اواناوي*] з а т. ж е р г. 2. *Үй хайуандарын (малдарды) ұстайтын орын, жай, қора; АЛӘЙҺИССАЛАМ* [ар. алейһассалам *علاسلادي*] з а т. «Алла жарылқасын» деген тілек (пайғамбарлардың, әулиелердің, періштелердің атынан кейін айтылатын құрметті теңеу); **АҚ (қақ, хақ)** [ар. хақ *قح*] з а т. с ө й л. **Хақ** («шындық, тазалық, әділдік иесі» деген ұғымды білдіретін Алла Тағаланың 99 есімдерінің бірі); **ӘСЕТ (асад, асат)** [ар. асад *عسا*] з а т. к ө н е. 2. з а т. а с т р. *Он екі шоқжұлдыздың бесінші жұлдызының (қазақша «арыстан») арабша атауы; УАҒАЛАЙКҮМАССАЛАМ (уағалайкүмсалам)* [ар. уа алейкум ас-салам *علاسلماكي*] з а т. *Амандасқан адамның сәлемін қабылдау ретінде қайтарылатын жауап* («сізге де тыныштық, бейбітшілік болсын!» деген мағынада). Нақтылаушы түсініктеме жоғарыда келтірілген анықтамалардың ішінде де бар (Аллаға куәлік етемін!). Үшіншіден, атау сөзге келтірілген мысалдардың қайдан алынғанын көрсету үшін, яғни келтірілген мысалдан кейін оның авторын көрсету үшін қолданылады.

Қос нүкте (:) жоғарыда берілген мысалдарда байқалып отырғандай, сөздік мақалаға негіз болып отырған атау сөзге байланысты беріліп отырған тіркесті, біздің мағынасын, мәнін ашқымыз келіп отырған сөз тіркесін келтіру мақсатына қызмет етіп отыр. Себебі осы сөздіктің, жалпы сөздіктердің басым көпшілігінің (сөз тіркестері сөздігінен басқа) сөздік тұлға ретінде тек қана жеке сөздерді, атау сөздерді алатындығы аян. Лексикографияның тарихында, тәжірибесінде осылай қалыптасқан. Сөздік тұлға ретінде негізінен жеке сөз алынады. Сөздіктегі осындай тұлғалас сөз тіркестерінің берілісінен бірнеше мысал келтірелік: **АЗА²** [ар. аза *عذا*]: **аза бойы қаза** з а т. *Ауру, зәбір, реніз; зиян, залал; АЗАР²* [ир. азарда бизар *ازايبادرازا*]: **азар да безер болды** ү с т. *Мазасызданды, беймаза күйге түсті; ФАҒАН (фаган, феған)* [ир. фаған *اناغ*]: **фаған қылды**. е с к і к і т. *Мінәжат етті, зар еңіреп жылады, зарлады; ҒАРЫҚ* [ар. ғарқ (суға кету, суға бату) *قرغ*]: **ғарық болды [етті]**. е с к і к і т. *Суға батты; ӘЛЕЙ* [ар. әлей *علا*]: **әлей болсын** т і л е к. «*Жол болсын!*» деген тілекке жауап; **ӘЛМИСАҚ (алмисақ, әлімсақ)** [ар. әлмисақ *عالميسا*]: **әлмисақтан** ү с т. *Ертеден, бұрыннан; ӘПТЕР* [ар. әптер *ارتبا*]: **әптер-тәптері шығу** ү с т. *Отыр-топыр, ұйқы-тұйқы болу; БАРҚАДАР (бархадар)* [ир. барқарар *ارارب*]: **барқадар тапты. Берекет, опа тапты; ҒАПУ (ғафу)** [ар. ғафу *وغف*]: **ғапу ет (қыл)**. «*Кешіріңіз, айып етпеңіз, сөкпеңіз*» деген мағынада айтылатын сөзқолданыс; **БӘКЕНЕ** [ир. пакәне *نكپ*]: **бәкене бойлы** с ы н. *Аласа, тапал; ДӘУІР²* [ар. дәур *رود*]: **дәуір айналдыру (жүргізу)** з а т. д і н и. *Жаназа шығарар алдында орындалатын діни салт, өлікке арнап үлестірілетін нидия садақа. ДӘФІН* [ар. дафин *دفن*]: **дәфін етті (қылды)**. д і н и. *Арулады, шаригат заңына сәйкес жуындырып жерледі. ҮДЕ* [ар. удда *ادو*]: **үдесінен [үдесіне] шықты. Діптегені болу, көңілінен шығу; ДУШАР [ир. дочар *ادود*]: **душар болды**. а) *Кез болды, кезікті. ә) Бірдемеге шалдықты, біреудің әсеріне түсті. б) Бір жаманшылыққа ұшырады; ЖАННАМ (жаһаннам)* [ар. жаһаннам *انهم*]: **жаны [-н] жаннамға [жәннемге] кетті (тапсырды)**. д і н и. *Қайтыс болды (діни түсінік бойынша «жаны о дүниедегі күнәкарларды азаптайтын орынға, тамұққа, тозаққа кетті» дегенді білдіреді); ГӨЙ* [ир. гуй гуй *يوگ يوگ*]: **гөй-гөй** з а т. *Уайым-қайғы сарыны, сары уайым; ДЕС* [ир. дәст *تسد*]: **дес бермеді** е т. *Бой бермеді, мүмкіндік бермеді; ҮР (һүр)* [ар. хур *روح*]: **үр қызы**. з а т. *Хордың,***

періштенің сұлу қызы; УСУЛ [ар. усул *لوصا*]: **усул жадит (ұсұл жәдит)**. з а т т а р. Әдіс, тәсіл, тәртіп (*XX ғасыр басындағы ескі қадимше жазу жүйесіне ендірілген «жаңа бағыттағы оқыту» жүйесі*). Жоғарыда келтірілген мысалдардан байқалып отырғандай, осындай тәсілмен қос нүкте (:) арқылы есімді тіркестер де, етістікті тіркестер де, есімді-етістікті тіркестер де беріліп отыр. Олардың арасында тілімізге сөз тіркесі күйінде енген сөздік бірліктер де ұшырасады (**азар да безер, гөй-гөй**). Қос нүкте квадрат жақшадан соң, яғни сөздің нұпнұсқа тілдегі тұлғасы берілгеннен кейінгі жерде қойылады.

Үтір (,) – анықтама бөлікте, дефиниция, түсіндірме жасау үдерісінде, сондай-ақ, мысалдарда, негізінен синонимдес сөздер мен сөздік бірліктер арасында қолданылады: **БӘРЕКЕЛДІ (бәрекелде, баракалла)** [ар. бәрак Аллаһ *للا كراب*] о д. 1. *«Алла жарылқасын!» дегенді білдіретін, біреуді мадақтау, мақтау, көңілін көтеру, рух беріп көтермелеу; қолпақтап сөйлегенде айтылатын сөз; ҒҰСЫЛ* [ар. ғусл *لسغ*] з а т д і н и. *Әрбір мұсылман үшін міндетті саналатын тазару рәсімі, бой дәрет, толық жуыну; ДАЯ* [ир. дайе *دياد*] з а т. *Бала күтуші, асыраушы, сүт ана; ДУАЛ* [ир. диуар *راويد*] з а т. 1. *Балшық, саман, шым тәрізді заттардан үйді, қораны, бақты, жалты ауланы айналдыра салынған қоршау; ЖАББАР* [ар. жаббар *رابط*] з а т. *Құдайдың көп атының бірі («құдіретті», «алып» мәндерінде), жаратқан ие; ДАСТАН* [ир. дастан *اناستاد*] з а т. 1. *Ә д е б. Әдебиеттегі эпикалық жанр; сюжетті ұзақ жыр, қисса; ДОЛЫ* [ир. лули *لول*] с ы н. 1. *Алай-түлей, күшті (бұршақ, дауылды жаңбыр, қара нөсер); ЕГЕР (егерде, егерки, егерім)* [ир. эгар *رگا*] шыл. *Шарттық қатынасты (мәнді) білдіретін жалғаулық шылау; болмаса, немесе, айтпесе, яки; ДҮЛДҮЛ* [ар. дүлдүл *لودل*] з а т. п о э т. 1. *Ерен жүйрік жылқы, атасы да, анасы да тұлпар ат, сәйгүлік, пырақ.*

Нүктелі үтір (;) негізінен дефинициялық бөліктегі түсіндірме үдерісінде өзара жақын мәндес болып келетін, бір-бірімен сабақтаса байланысып жатқан анықтама бөліктері арасында қойылады: **АУА** [ар. хауа *ءاوه*] з а т. 1. *Сыртқы ортаның тыныс алу үшін аса қажетті бөлішегі; түссіз, иіссіз зат; ӘЗІЛ* [ар. хазл *لزه*] з а т. 1. *Күлкі тудыру үшін айтылатын қуақы сөз немесе жасалатын күлдіргі әрекет; қалжың; ӘУЕ (һауа)* [ар. хауа *ءاوه*] з а т. 1. *Жер үстін қоршаған көк күмбезі; аспан; ӘШПР* [ар. ашур *اروشاع*] з а т. *Ай есебі бойынша жылдың басы – мұхаррам айы; мейрам ретінде тойланбайды; БУРА* [ар. бурак *كارب*] з а т. х и м. *Құрамында 11 пайыз боры бар, ақ кристалды тұз; бор қышқылды натрий; ҒҰШЫР* [ар. ғушр *روشع*] з а т. д і н и. *Астық өнімінің оннан бірін алатын діни алым-салық; үшір; БӘДІРЕҢ (бадыран)* [бадрәнг *گنرداب*] з а т. *Сопақтау келген көк қабықты, асқабақ тұқымдас бақша өсімдігі; қияр; ҒИБАДАТХАНА* [ар., ир. ғибадат хане *مناخدتحالبء*] з а т. д і н и. *Құдайға құлшылық ететін үй, діни рәсімдер мен парыздар атқарылатын ғимараттардың жалты атауы; мешіт; ҒАЗЫМ (ғазим)* [ар. ғазим *مظظء*] з а т. е с к і к і т. *Аса құрметті, аса қалаулы; сәнді, салтанатты; ДӘРИ* [ир. дәри *ورد*] з а т. *Иранның сөйлеу және жазу тілінің ескі атауы; патша сарайындағы білімділер тобының әсем, көркем сөйлеу тілі; ЕҒЛАН* [ар. иғлан *لاءع*] з а т. ж е р г. *Хабар, ақпар; жария, айгі; ЕЖІРЕ* [ар. иджарат *اراجا*] з а т. *Бір нәрсені уақытша пайдалану, жалға алу келісімі; тоқтам, байлам; ЖАЙРАН* [ир. жейран *اريد*] з а т. з о о л. *Киік тобына жататын, жүгірісі өте тез, әдемі түз жануары; қарақұйрық; ЖАҚҰТ (жаһұт)* [ар. иақұт *توقايد*] з а т. м и н. 1. *Түрлі түсті, көбіне көгілдір, жасыл түсті қымбат асыл тас, лағылдың көне атауы; яхонт; ЖАНАБ* [ар. жанаб *ابانء*] з а т. е с к і к і т.

Құзырына, атына («пәленше мырза» деп басталатын, әдетте ресми тұлғаларға арналып жазылатын хаттың арнаулы басқы бөлігі; жақ, тарап);

ЖАН-ЖАНУАР [ир. жан жануар روناچ ناد] з а т. Адамнан басқа мақұлықтар, хайуанаттар; жануарлар әлемі; **ЖЕБІРЕЙІЛ (жәбірайыл, жәбірәһил, жәбірейіл)** [ар. Жабраил لئاراچ] з а т. д і н и. Жансызға жан салатын, торыққанда жебейтін періште; Аллаға ең жақын төрт періштенің бірінің аты; пайғамбарларға Алланың өсиеттерін аян ететін жасауылы; **ХАДИС** [ар. хадис شيءءء] з а т. д і н и. Мұсылман қауымы өмірінің әр алуан діни-құқықтық мәселелерін қамтитын, Мұхаммед пайғамбардың өмірін, әдет-ғұрпын, сөзі мен істерін дәріптейтін аңыз әңгімелер; Ислам дініндегілердің ұғымы бойынша Мұхаммед пайғамбардың айтқан қасиетті өсиеттері, сөздері.

Тырнақша («») белгісі де анықтама бөліктегі дефиниция құрамына кіретін сөздік бірліктердің мән-мағынасын ашып, нақтылай түсуге қызмет етеді: **ӘЗІРЕТ (ғазірет)** [ар. хазрат ءءرءءء] з а т. 1. т а р. «Жарықтық», «әулие» немесе «ағзам», «ұлы мәртебелі» деген мағынада пайғамбарлар мен пірлердің, әмір мен сұлтандардың атына, титулына қосылып айтылатын құрметті атақ; **АҚІРЕТ** [ар. ахрат ءءرءءء] з а т. 1. д і н и. «Фәни дүниеге» қарама-қарсы «бақи дүниедегі» мәңгілік өмір; **ЖАҒАННАМ (жәһәннем)** [ар. жаһаннам ءءءءء] з а т. д і н и. Діни мистикалық түсінік бойынша өлген күнәкар адамның «жаны ұшып баратын», азапқа түсірілетін жеті тамұқтың (тозақтың) ең жаманы; **ДАТ** [ир. дад ءءءء] о д. к ө н е. «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» деген далалықтардың әдет заңына орай әділетті талап етіп, сөз сұрауды білдіреді; **ЖӘМШИТ** [ир. Жәмшид ءءءءءء] з а т. м и ф. Нұрлы патша («күн айнасы» деген мағынада); Парсы еліндегі аты аңызға айналған алғашқы шаһтың аты; **ЖӘҒИЛИЯ** [ар. жағһилия ءءءءءء]: **жәғһилия дәуірі**. Исламдық сана-сенім бойынша, нұтқа табынушылық дәуірі, исламға дейінгі және араб тұрғындарының Мұхамед келгенге дейінгі кезеңі («надандық дәуірі»).

Араб-парсы тілдерінен енген кірме сөздердің түсіндірме сөздігін құрастыру барысында кірме сөздің түпнұсқа тілдегі, яғни араб-парсы тілдеріндегі мән-мағынасын нақтылаудың қажеттілігі туындап отырды. Осы талапты жүзеге асыру барысында жоғарыда аталған тыныс белгілерінің бәрі де қолданым тапты: **ДҮЙСЕНБІ** [ир. душәнбе ءءءءءءء] («сенбіден кейінгі екінші күн») з а т. *Антаның жексенбіден соң келетін бірінші күні*; **БЕЙСЕНБІ** [ир. пәндрж шәнбә («сенбіден кейінгі бесінші күн») ءءءءءءء] з а т. *Антаның төртінші күні*; **АМАЛ** (хәмәл) [ар.-ир. хәмәл ءءءءء] (1. Иран күнгізбесіндегі бірінші ай (22 наурыз - 21 сәуір); 2. «Токты» шоқжұлдызы; 3. «Қозы») з а т. к ө н е. с ө й л. *Наурыз айының ескіше аты*; **ЖӘРДЕМ** [ир. иардем ءءءءءء] «достық дем» з а т. *Дем беру, қолдау, сүйеу, қолғабыс*; **УАЙЫМ** [ир. уаһим («қауіптену, қорқу, күдіктену, мазасыздану») ءءء] з а т. *Мұң, шер, қайғы; сезім, күдік, болжам*; **УАСИҒА (уасиғ)** [ар. уасиқа ءءءءءء] з а т. *Дәреже, лауазымға қосымша берілетін ақының түрі; жомарт, мырза*; **УӘЖ** [ар. уаһж (бет-жүз, пішін; тәсіл, үлгі; мән-мағына; себеп, негіз, дәлел) ءءء] з а т. *Бәтуалы, сөз, талассыз пікір, дәлелді жауап*; **УӘЗИПА (уазипа, уазифа, уәзифа)** [ар. уазифа (мансап, лауазым, қызмет; қызметқақы) ءءءءء] з а т. *Міндет, борыш; қызмет, мансап*.

Қазақ лексикографиясының ғылыми-теориялық, практикалық мәселелері өз шешімін тауып, заманауи талаптарға байланысты сөздіктердің де түр-түрі пайда болып отырған қазіргі кезеңде төл тіліміздің сан ғасырлар бойы жүріп өткен тарихи жолына жіті назар аударып, ғасырлар қойнауынан үн қататын тілдік тұлғалары-

мыздың жазып қалдырған жәдігерліктерінен, сондай-ақ, қазіргі тірі тіліміздің өзінің тұла бойынан байқалатын сонау бағзы замандардан бері орын алып келген түркі-моңғолдық қостілділік, оғыз-қыпшақтық қостілділік, арабы-парсы-түркілік үштілділік белгілері, лексикалық бірліктің тілден тілге өтуі барысында пайда болатын тұлғалық және мағыналық ұласуларды, мағыналардың кенеюі мен тарылуын айғақтауда жоғарыда байқалғандай, қарапайым тыныс белгілерінің қызметі маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] «Кирилл және латын графикаларында кірме араб, парсы сөздері сөздігінің» қолжазбасы (2020 жыл)

[2] Малбақов М.М. Сөздік және сөзтаным мәселелері. Алматы, 2015. -23 б.

МРНТИ16.21.47

А.Ә. Жаңабекова¹, К.Қ. Пірманова²

¹А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының бас ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының докторы, профессор м.а.
Алматы қаласы, Қазақстан

²А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының кіші ғылыми қызметкері, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың PhD студенті
Алматы қаласы, Қазақстан

СӨЗЖАСАМДЫҚ БЕЛГІЛЕНІМДЕРДІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ АСПЕКТІСІ (ТУЫНДЫ СӨЗДЕР ЖӘНЕ СӨЗЖАСАМ ТӘСІЛДЕРІ)

Аннотация. Қазақ тілінің ұлттық корпусында сөзжасамдық белгіленімдер басқа да морфологиялық, лексика-семантикалық белгіленімдер сияқты өзіндік құрылымы бар лингвистикалық белгіленімдердің қатарына кіреді. Сондықтан сөзжасамдық белгіленімдердің әзірлемесін дайындау барысында сөзжасамдық белгіленімдерге тән құбылыстарды қарастыру қажет. Мақаламызда сөзжасамның тарихына азды тоқталып, тіл білімінің жеке саласы екенін айтамыз. Осыдан келіп сөзжасамдық белгіленімдердің құрылымдық аспектісі ретінде туынды сөздер мен сөзжасам тәсілдеріне тоқталдық.

Мақаламызда сөзжасамдық белгіленімдердің құрылымдық аспектісі ретінде туынды сөздер мен сөзжасам тәсілдеріне тоқталдық.

Тірек сөздер: сөзжасамдық белгіленім, туынды сөздер, сөзжасам тәсілдері.

А.А. Жаңабекова¹, К.К. Пірманова²

¹главный научный сотрудник Института языкознания имени А. Байтұрсынова, доктор филологических наук, и.о. профессора
Алматы, Казахстан